Т-2
13249

МАГТЫМГУЛЫ ХАКЫНДА ХАЛК РОВАЯТЛАРЫ

ШАХЫРЫҢ
ЭНЕДЕН ДОГЛАН
ГҮНҮҺИҢ
225 ЙЫЛЛЫГЫНА

894.361
М 62

ТССР ЫЛЫМЛАР АКАДЕМИЯСЫ

МАГТЫМГУЛЫ АДЫНДАКЫ ЭДЕБИЯТ ИНСТИТУТЫ

МАГТЫМГУЛЫ ХАКЫНДА ХАЛК РОВАЯТЛАРЫ

ТССР дөвлет китапханасы
ГОСБИБЛИОТЕКА ТССР
инв. № 13249 2

ТҮРКМЕНИСТАН ДӨВЛЕТ НЕШИРЯТЫ
Ашгабат — 1959

Чапа тайярлан
МӘТИ КӨСӘЕВ
АМАН КЕКИЛОВЫҢ
редакциясы билен

Магтымгулының илки окан ери болан Халач районында ерлешйән Идрис баба медресесиниң бир гөрнүши.

Магтымгулы хакында халк арасында дүрли роваят хем легендалар дөредилипдир, оларың дөремеги бизиң заманамызда хем довам этдирилйәр.

1939-нжы йылдан башлап, дүрли экспедиция членлери хем айры-айры адамлар тарапындан йүзлерче роваятлар йыгналыпдыр.

Магтымгулыны өвренйәнлере хем бу гарада эсер язянлара, аздан-кәнден непи дегер диен ниет билен, шол йыгналан роваятларың бир бөлегини чап эдип, илат арасына яйратмагы макул гөрдүк.

Чапа тайярлананда, мүмкин болдукча, маглумат берен адамың өз айдышыны болшы ялы сакламага чалышдык.

Магтымгулының шахсыети барада
эййәм көп санда легендалар айдыляр.
Академик *А. Е. Крымский.*

Адым дүшди илден-иле,
Нагыш эдерлер дилден-диле,
Магтымгулы, гонгул гүле,
Хазан уруп солмагынча.

ГӨРМЕ-ГӨРҮШ

Магтымгулы Бухара медресесинде окаян вагтында, онуң дерс берйән халыпасы болупдыр. Магтымгулы өз халыпасына хормат билдирер экен. Ол медреседен гайдып геленден соң хем хер ики йылдан бир гезек Бухара гидип, өз халыпасы билен душушып, гөрме-гөрүш эдер экен.

Магтымгулы бир сапар Бухара баранда, шәхер дервезеси баглы боляр, шахыр эртире ченли галаның дашында галяр, өзи ялы гиҗә галан адамлар шахырың дашына үйшйәрлер, Магтымгулы олара бир нәче гошгусыны окап, дүнйәниң гелҗегинден, болҗагындан гүррүң берйәр. Эмириң даргалары Магтымгулының бу айдян затларыны ахырына ченли диңләп боланларындан соң:

— Бу адам дүнйәниң гурлушы хакында яңраяр. Гелҗеги, болҗагы худайдан башга адам билмез...— дийип, шахыры зындана салярлар.

Магтымгулы хат язып, бир адамдан өз халыпасына иберйәр, халыпасы болса эмирден диләп, Магтымгулыны халас эдйәр.

Магтымгулы халыпасының янына барып, саглык, аманлык сорашып, бир нәче гүн Бухарада болуп, соң өз юрдуна гайдяр.

(Дурдынепес Хожанепес оглы, Гөкдепе район, гагшал, 18. 5. 1941 й. 842 букжа).

ХЫВА ЕЛУНДА

Магтымгулы Хывадакы „Ширгазы“ медресесинде окан
вагты, Хазрети Пәлван адында онуң халыпасы бар экен.
Онданам башга шол ерде оканда, өзбекден, гарагал-
пакдан, газакдан, татардан гаты кән достлары болуп-
дыр.

Магтымгулы Хыва аргыша гидйән кервенлериң кер-
венбашысындан:— Мениң хем гош-көтелими гөтери-
шип, шол яна атсаңыз — дийип хайыш эдйәр. Кервенба-
шы разы боляр. Эмма Магтымгулының ёлдашы:

— Сени Хыва тарапларда хем шу ердәки ялы та-
наярлар, хорматлаярлар — дийип, кән азык-сувлук гө-
тертмәндир.

Магтымгулы кервенлер билен Хыва якынлашанда,
шахырың гелйәр сесини эшидип, Хазрети Пәлван өз
шәгиртлеринден бир топарыны иберип, Магтымгулы-
ның өңүнден чыкаряр. Ол юртлар Магтымгулыны он-
дан-оңа чагырып хеззетлейәрлер.

(Чакан Көтел оглы, Ашгабат Көши оба,
гарайөрме. етмиш яш, соватсыз, 20. 9. 41).

ОҢМАДЫК ДУШУШЫК

Магтымгулы заманында Амыдеря бойларында, Бухара медреселеринде көп окан Ныязгулы халыпа адында бир улама боланмыш. Ол адам Халач районында, соң Пенди тарапларда медресе ачып, дерс берип, көп санда сопулар саклар экен.

Магтымгулы шахыр хем шол тарапа гидйән кервенлер билен даклышып, өз эшегини мүнүп, Ныязгулы халыпа гол бермек үчин гиденмиш. Шахыр баранда сопуларың болян еринде — мыхман җайда галмалы боляр. Агшам отурышыкда сопулар мунуң нәме максат билен гелендигини билип, эртеси пирлерине хабар берйәрлер:

— Бир эшекли гөклең шахыры саңа гол бермәге гелипдир — диййәрлер. Ныязгулы халыпа болса өзүни гөрейин хем диймән, ойланман: — Бизе олар ялы эшек мүнүп, шахырчылык эдип, агзына гелени самрап йөрен адам герек дәл, биз олар ялы адамың голуны алмарыс, гидиберсин — диййәр.

Магтымгулының йүреги мөвч алып җошяр, кагыз, галам алып, „Билмезмиң“ диен гошгусыны язып, „Пириңизе бериң“ дийип, сопулара узадяр-да, эшегини мүнүп, өз юрдуна гайдяр.

Ныязгулы халыпа Магтымгулының бу гошгусыны окап гөрен бадына: „Вах, элимизе шункар гушы дүшен экен, арман оны учурыпдырыс“ дийип, сопулары шахырың ызындан иберйәр. Сопулар Магтымгулының ызындан етип:

— Сени пиримиз чагыряр, ызыңа долан — дийийәрлер. Магтымгулы:

— Ок кемандан чыкан соң, ызына гайтмаз — дийип гидиберйәр.

(Берекет Аллаберди оглы, Керки, Астанабаба обалы, әрсары, шагла тиреси, 73 яш, 1941 йыл). (Гаррыгала р-н, Геркез оба советине гарашлы „Гызыл байдак“ колхозы. Аллаяр Гурбан оглы, 53 яш. 31. 7. 41 й).

ГАРШЫЛЫКЛЫ ЙИГРЕНЧ

а) Магтымгулы шахыр ылмы, билими болмадык, хүшүр, зекат дийип, илиң малына гөз дикип йөрен ишан, моллалары йигренермиш, оларың сырларыны паш эдермиш. Шонуң үчин руханылар хем оңа гөвүнлери етмән, Магтымгула „шахыр гөклең гул“ диер экенлер. Шонда Магтымгулы „Башлады“, „Сопулар“ диен гошгуларыны гошанмыш.

б)Магтымгулының дакынды аялы болупдыр. Ол аялың иш-пише биле хем кән хөвеси болмандыр. Шонда Магтымгулы „Хер яна“ диен гошгусыны дүзенмиш.

(Чакан Көтел оглы, Көши обалы, гарайөрме 70 яш. 14. XI. 41).

СЫРЛЫ ТОРБА

Бир сапар Эйран шасының гарамагындакы ханларың таланчы нөкерлери парахат отуран ёмут, гөклең тайпаларыны талап, көп малларыны сүрүп, бир нәче адамларыны хем есир эдип алып гидипдирлер.

Оба яшулылары бир нәче онат атлар, овадан халылар, гызыллы шайлар, халат-серпайлар йыгнап, Эйран шасына совгат элтип, есирлерини дилемекчи болярлар.

Шол вагтлар Магтымгулы түйс диен вагтындакы яш йигит экен. Магтымгулы яшулыларың янына барып:

— Есир дилемәге Эйрана гидйән болсаңыз, мени хем яныңыз билен әкидиң, белки зыяным дегмез — дийсе, яшулылар:

— Сениң ялы жахылларың мунуң ялы мөхүм ерлерде иши болмаз, бу ишлер аксакалларың, яшулыларың ишидир — дийип, Магтымгулыны өзлери биле әкитмәндирлер.

Хачан-да яшулылар гиденде, Магтымгулы хем олара дуйдурман, гараба-гараба ызларына дүшүп гидипдир.

Шол вагтлар ша Мазендаран тарапларында өзүниң язкы көшгүнде боляр экен.

Түркмен яшулылары шаның янына барып, өзлериниң матлабыны айданларында, ша:

— Бейле мөхүм иш үчин гелен болсаңыз, Магтымгулы шахыр хайсы бириңиз боларсыңыз? — дийип сораяр.

Шол вагт агажың аңырсында гизленип дуран Магтымгулы өңе чыкяр-да:

— Сизиң алыженабыңыз, Магтымгулы диениңиз шу кемине гулуңыздыр — диййәр.

Ша яшулыларың йүзүне-де гараман:

— Сиз Магтымгулы болсаңыз, нәме дилегиңиз болса айдыбериң — диййәр. Магтымгулы:

„Ресул дамадыдыр, өз арсланыңдыр,
Ымам Алыга багышла бизни“ — дийип башлаян гошгусыны айдып уграяр. Шахыр бу гошгуда шыга мезхебинде улы хормат гойлан ымамлары хем оларың ата-бабаларыны, неберелерини бирин-бирин ятлаяр.

Магтымгулы бу гошгусыны хениз долы аякламанка, ша ики эли билен үмләп:

— Бердим, бердим, бердим...—дийип аглаберипдир.

Соңра ша Магтымгулының өз көшк шахырлары биле гошгы айдышмагыны талап эдйәр. Магтымгулы олар биле гошгы айдышанында, ичи гумлы атторбаның үстүнде отурып айдышяр. Шейлеликде, Магтымгулы хемме көшк шахырларыны еңйәр. Ша бу ягдая хайран галып, нәме үчин онуң атторбаның үстүнде отуряндыгыны сораяр. Онда Магтымгулы:

— Бу торбаның ичинде хич хили керамат ёк, мунуң ичинде диңе өз ата ватанмың топрагы бар. Мен шол топрагың үстүнде отуран вагтым, отуран ерим берк, сарсмаз хем әхли халкым аркамда дуран ялы болуп, хич затдан горкмаян хем хич кимден еңилмейән — дийип жогап берйәр.

Ша Магтымгулының көшк шахыры болмагыны арзув эдип:

— Сен иң ягшысы шу ерде гал, мен сени өмрүң өтйәнчә хор болмаз ялы эдерин диенде, Магтымгулы:

— Ёк, тагсыр, мен көшк адамсы дәлдирин, халк адамсыдырын, халкым маңа гарашяндыр — диййәр.

Шаның гахары гелип:

— Халкым, халкым... нәме халкың бар? Не онда баш бар, не онда аяк бар — диенде, Магтымгулы:

Ёмут, гөклең тәсип эдип өзүнден,
Чыкса гошун, өңи-арды билинмез,—
Сыгман чыкды Дешти-дахан дүзүнден,
Йөрән ёлы, гонан юрды билинмез —

дийип башлаян гошгусыны айдяр.

(Моллапүри Абам оглы, Ашгабат район, Бүзмейин обалы, 50 яш, 1-нжи сентябрь, 1941-нжи йыл, Дурдыев С., 1959-нжы йыл).

АСЛЫМДАН ДӨНМЕН

Өз обадашлары билен билеликде Магтымгулы хем Эйран ханларының голуна есир болуп дүшйәр. Шахы-ны башга ёлдашларындан айрып, оны Тәхрана алып гидйәрлер хем шол ерде ене алып галмак іслейәрлер. Эмма Магтымгулы:

— Мен хич вагт аслымдан дәнмен! — дийип:

„Яз гелер, вагт-да гидер, гафлата чыкмыш гөзлерим,
Ачайын дийсем ачылмаз,— не агыр уйкулыдыр.

Билмеен соранлара айдың бу гарып адымыз:
Аслы-геркез, юрды Этрек, ады Магтымгулыдыр“ —

диен сетирлер билен гутарян „Әлеме белгилидир“ диен газалыны айданмыш.

(Анна Бегмырат оглы, Гаррыгала район Арапгала обалы, колхозчы, 53 яш. 27-нжи май, 1940-нжы йыл).

ТССР довлет китапханасы
ГОСБИБЛИОТЕКА ТССР
Инв. №

ШАХЫРЛАР НЕБЕРЕСИ

Магтымгулы Ёначы 40 яшында Атаныяз Кадыр ха… заманында илери йүзден бәрик гечипдир. Магтымгул… Ёначы Атаныяз Кадыр хандан:

— Мен дайхан дурар ялы ким бар?—дийип сорап… дыр. Ондан соң Атаныяз Кадыр хан:

— Геркезде миллетиң көпуси гышыклардандыр—

— Геркезде миллетиң көпуси гышыклардандыр -… — Геркезде тиреден болан бир адамың өйүни салг… дийип, шол тиреден болан бир адамың өйүни салг… берйәр.

Магтымгулы Ёначы бир гышыгың өйүнде болубе… йәр. Ол болян өйи болса Магтымгулы Ёначыны огул… лык гөтерйәр. „Бу хер вагт өзүмизинки болар“ дийи… агасының етишен гызыны хем она алып берйәр. Шо… дан соң Магтымгулы Ёначы-да, геркезде гышык болу… гиден.

Шейлеликде Магтымгулы Ёначы етимликден чыкы… өзбашдак өй-ишик боляр.

Магтымгулы Ёначы пишекәр адам болупдыр. О… йүврүк-йүврүк атлара ёна тикер экен, уян, гамчы, че… эдер экен. Аял тарапының иши мешик дүйпләр эк… хем-де аз-овлак күмүш уссачылыгыны эдип, йүзүк-п… зүк ве шуңа меңзеш шайлары ясар экен. Ол баш… зада гөз гездирмәндир, өзүниң гирдежисини артдырж… болмандыр. Илиң нәме хызматы болса иринмәнди… Шонуң үчин ил хем „Бу бидерек адам дәл“ дийи… Магтымгулы Ёначы бабамызы говы гөрер экен.

Ол илки геленде Маргизиң мейданы болан Этре… кенарында, гүндогарсы Марава (Чынаран), гүнбат… сы Сүзүш, илерси Гөкбөкүш, гайрасы Чендир—… санан дөрт бурчумызың орталыгына гелипдир. Му… эсасы яшан ерлери хем шол мейданлар болупдыр.

Магтымгулы Ёначы 46 яша баранда (1700 йыл… бир оглы боляр. Она Дөвлетмәммет (Гаррымолла) ат… кыляр. Ёначы 66 яшында арадан чыкыпдыр.

„СЕЙИЛ ЭДЕЛИҢ БУ ЖАХАНА“

Дөвлетмәммедиң аялы хем гышыклардан болупдыр. Онуң адына Оразгүл диер экенлер. Онуң икинжи оглы Байрамгулының (?) мазары хәзирки Гаррыгала МТС-иниң илери гапдалында болан гонамчылыкдадыр.

3-нжи оглы Гүйде зергәр (күмүш уссасы) болупдыр.

Магтымгулының энеден болан ери Этрегиң боюнда, Гинжай диен ерде, Акдепе атлы белли депәниң янындадыр.

Магтымгулы (Пырагы) Марава депәниң голайында дүнйәден өтйәр.

Ол дүнйәден өтжек боланда „Бадысабаны гөрсем“, биле „Сейил эделиң“ дийлен газалы айдып өтйәр. Магтымгулы гара өйде яшап өтүпдир.

Магтымгулының мазары серхетден илерде.

(Тәчмәммет Сухангулы оглы, 77 яш, чала соватлы, сазанда, 25 август 1941 й.)

ИЛКИНЖИ МУГАЛЛЫМ

Магтымгулының иң илки окан молласының адына Ныяз Салых диер экенлер. Онуң ерлиги әрсары түркменлеринден болуп, шу ерлере моллачылык этмек үчин гөчүп гелипдир.

(863-нжи букжа).

ПАРАСАТЛЫ ЫНСАН

Дөвлетмәммет оба огланларыны окадар экен. Ол мундан башга аз-овлак чарвачылык хем дайханчылык билен-де мешгул болупдыр. Мунуң экин-тикин хожалык ишлерине улы огуллары Мухамметсападыр Абдылла көмек эдер экенлер. Ол бир чешмәни бежерип, экмәге башлаяр, мунуң экен гавун-гарпызы, кәдиси, җөвени говы битипдир. Азады экин экмекде илата гөрелде гөркезипдир. Шондан соң бейлеки чарвалар хем чешмелери бежерип, экин экип башлаярлар.

Бир йыл ачлык болупдыр. Дөвлетмәммет өз экен еринден өнен әхли хасылы җемагата пайлапдыр.

Башга бир йыл Дөвлетмәммедиң хем экен ерлери хасыл бермейәр. Җемагат өз экен галлаларындан элтип, онуң өйүни бугдайдан долдуряр. Дөвлетмәммет элмыдам халк билен багланышыклы болуп, олара дүрли маслахатлар берер экен. Азады аргыш баханасы билен көп ерлери гезипдир. Харамылар хем онуң кервенини таламакдан чекинер экенлер.

(863-нжи букжа).

МАГТЫМГУЛЫНЫҢ ЯШЛЫГЫ

Магтымгулы яш вагтында обаның чекенесиниң ов-
лак-гузуларыны бакар экен. Ол өзи ялы чопан-чолук-
лар биле достлашып, якынларындакы өри мейданла-
рында олар билен душушып, хер хили оюнлар ойна-
ярлар, кә вагтлар болса айдым айдышярлар, түйдүк
чалышярлар; матал, эртеки ве шуңа меңзеш халк дө-
редижилик эсерлерини айдышярлар.

Магтымгулы еди яшда өз атасында окап башлаяр
он яша баранда ол окамагы, язмагы башаряр. Ол чо
панлардан өвренен айдымларыны, китаплардан ока
гошгуларыны ятдан айдып башлаяр. Соң өзи хем би
-ики бейит кичижик гошгулар дүзмәге сынанышяр.

Мухамметсападыр Абдылланың өлүми буларың гү
зеранчылыкларыны агырлашдыряр. Шундан соң Маг
тымгулы гүзеранчылык ишлер билен мешгул болу
башлаяр хем окувыны довам этдирйәр.

Ал шераба эл узатдым, эмендим,—
Дурусын ичмишлер, лая саташдым.

Магтымгулы он секиз яша баранда обадашлары-
өзүниң якын дайзасының гызы Меңлини сөйүп башла
яр, Меңли хем оны сөййәр.

Гүнлерде бир гүн Магтымгулы Недир ша тарапы
дан Амыдеря бойларына гөчүрилен гөклеңлериң арас
на гезеленже гидйәр. Полат диен хем бейлеки достла
рының көмек бермеги билен Магтымгулы Гызылаякд
кы Идрис бабаның медресесинде окап башлаяр.

Магтымгулы гөрме-гөрше, ылайта-да сөйгүли
Меңлини гөрмек үчин Этреге гелйәр. Әхли оба ада
лары гелип, Магтымгулы биле саламлашярлар.

Гөклеңлериң яшулусы Бузлыполат хем гелйәр. Ол гечмишден, халкың дәп-дессурларындан гүррүң ачып, ахырда Мухамметсапаның гелни Акгызың адамкәрчилиги, оны башга ере гойбермегиң гелшиксиздиги хакында гүррүң ачяр.

Магтымгулы Бузлыполадың нәме айтжак боляндыгыны дүшүнүп, ер дырмап, дерләп отуряр.

Соң яшулылар Акгызың разычылыгыны сораярлар.

Акгыз:

— Көшегим, балам, дийип сөйүп йөрен гайын атамының ожагыны ташлап гидип билмерис. Нәме этсеңиз, шоны эдиң! — диййәр.

Соң аял-эркек үйшүп, Магтымгула ялбарып, оңа Акгызы илтейәрлер.

Илки Магтымгулының агаларының, соң болса Дөвлетмәммедиң арадан чыкмагы, оларың хожалыкларыны агырлашдыряр. Онуң үстесине-де юртда гымматчылык боляр.

Магтымгулыларда бир эшекден башга мал галмандыр.

Магтымгулы билен Меңли бир-бирлерини сөйшүпдирлер.

Шейле-де болса, Магтымгулыдан алмага галың болмажаклыгына хем Акгызың Магтымгула дакылмагындан үйшенип, Меңлиниң разылыгына, нәразылыгына гарaман, доганлары оны башга ере берипдирлер. Меңлини алан адамың адына Шыхым Харпык диермишлер. Меңли-де сөйгүлиси Магтымгулыдан айрыланына аглап идипдир.

(Халлы эже, 61 яш, Зелилиниң оглунның гелни,
Гаррыгала районының Геркез обасы, 1941 йыл).

ГӨЗЕЛ ТЕБИГАТ АШЫГЫ

Магтымгулы оңат эсерлер дөретмекден өтри, яз хе томус вагтында доват-галамыны хем депдер-кагызл рыны гөтерип, Этрек чайларының овадан кенарлары да, салкын саяларда, гышына болса дагларың өму шемал дүшмейән йылы говакларында отуруп язяр эке

Магтымгулы өз-өзүнден өсйән инжир, хоз, нар, б дам, женевүт (сөвүт), арча, үзүм, зирк, бөвүрслен ш. м. мивели-мивесиз агачлар язына парч болуп, ды етип дуран гүлли отлар билен безелен чайың овад кенарларында, чал гочлары, умга-айраклары, шөвкел ри ве башга дүрли җанаварлары болан сери думанл дагларда гезмеги, сейил этмеги өзүне эндик эдинипди

(Мәммет Гуры оглы, 35 яш, гөклең, алател тиреси, 863-нжи букжа. 1941 йыл).

„СИЗ ЭЛЕ БАКЯРСЫҢЫЗ"

Гечен асырларда Бухара шәхери Орта Азияның, Газагыстаның дини хем сөвда меркези болупдыр. Ол ерде болан көп санлы медреселерде дүрли халкдан талыплар гелип окапдырлар.

Түркменлерден болан талыпларың хем көпүси шол ерде окапдырлар.

Бизиң бейик бабамыз Магтымгулы хем Идрис бабадан соң Бухарада белли болан медреселерден Гөгелташда окамак үчин хем ол ердәки казы-келанлара өз язан эсерлерини питива этдирмек ниети билен Бухара шәхерине гидйәр.

Магтымгулының эсерлерини окамак үчин бирине берйәрлер. Ол руханы бирнәче вагтдан соң, Магтымгулының эсерлерине шейле баха берйәр:

— Магтымгулының гошгуларында ыслам дининиң көп ерлерине шүбхе дөредйәр. Ол өзүниң башармаҗак ишлери, дүшүнмеҗек затлары догрусында гүррүң ачяр...

Шундан соң әхли казы-келанлар үйшүп, Магтымгулының эсерлерини мекдеплерде, медреселерде, илат арасында окамага питива бермәндирлер.

Магтымгулы олара йүзленип:

— Сиз эгрини тапсаңыз, догры биле болмарсыңыз. Мениң хатырамы бир Аллаяр агсакча-да гөрмедиңиз, сиз эле бакярсыңыз, сиз халкың өңүнде аздыңыз, мен хем сизден пырак хем парыгдырын — диййәр.

Шондан соң шахыр:

„Пыгамбер орнунда отуран казы,
Пара үчин элин ача башлады"

— диен гошгусыны язяр.

(863-нжи букжа).

ОРАЗМЕҢЛИ ШАХЫР

Магтымгулының якын досты болан Оразмеңли яш
вагтында бир дул аялың Хансервер диен овадан гызы-
ны сөййәр.

Бу ягдайы дуян гызың хоссарлары, гүнлериң бирин-
де хич киме дуйдурман, айры ере гөчүп гидйәрлер
Эмма даглык ёлдан баряркалар, эдил ёлуң угрундакы
болан чешмәниң гырасында бир улы гаплаң ятыр экен
Буларың билгешле гызы алып гачандыкларыны эши
дип, Оразмеңли атланып, оларың ызындан ат депйәр
Олар гапландан горкушып дуран вагтлары Оразмеңл
етишип, йүзүниң угруна барып гапланы чапып өлдүр
йәр. Сонра Оразмеңли гызың хоссарларына гарап:

— Нәхили этсеңиз-де, гыз мени сөййәндир -- дийип
ызына гайдяр.[1])

Гүнлерде бир гүн Оразмеңли билен Сервер гепле
шип, бир яна гачып гитмек үчин диллешйәрлер ве хе
тапышык ери дийип, дагың четинде болан улы дашы
гапдалыны беллешйәрлер.

Новруз гүнлери, ай айдың гиже. Оразмеңли белле
шен вагтына ченли бир өйде ёлдашлары биле гарашы
отуряр. Ахырда беллешен ерине баряр, көп гарашя

[1]) Башга бир элязмада гызың хоссарлары: „Бу гапланы өлд
рип, бизи өлүмден гутарды“ дийип, Сервери Оразмеңлә багы
лаярлар. Эмма ол: „Ил бир гайың өлдүрени үчин бир гызы алы
дыр дийип гүррүң эдер“ дийип, бу сапар гызы алмандыр.

эмма Сервер ёк. Көп гарашандан соң, о ян-бу яна гараса, ат аягының ызы бар.

Оразмеңли ызы алып гидйәр, гөрсе, гызың элтилен еринде той башланыпдыр.

Гызың үстүнде галмагал башланяр. Шонуң үчин бу ере деррев Магтымгулыны чагырярлар. Магтымгулы „оюнчы утуланыны билсе ягшы“ дийип, достуна басалык боляр.

Оразмеңли толгунып:

„Дең-душлар янында болдум бикемал,
Бир бикемал йигит или яндырар;
Акылсыза акыл бермек абасдыр,
Гөрүң, акыллыны дәли яндырар.

Оразмеңли айдар, инчедир, зилдир,
Яр лебинден даман гөр, ниже балдыр,
Хан Серверим бу гүн бакжада гүлдүр,
Билбил көп сайраса, гүли яндырар“.

Сервер сөйгүлисиниң ягынлы сөзлерини эшидип, башындан бүренжегини сыпырып, зыңып гойберйәр-де:

— Мен бу ериң гелни дәл, мен сениң биле гитмәге разы — диен маныны аңладяр.

Магтымгулы ялңышлык билен агыр ягдая дүшен гөзи яшлы Серверин гызаран йүзлерине, балкылдап дуран гөзлерине гарап: „Гөзел сен“ диен гошгусыны айдяр.

Соң Магтымгулы Оразмеңлиниң элинден тутуп, оба алып гайдяр. Булар ёлда ондан-мундан гүрлешип, обаның төвереклеринде гезеленч эдйәрлер.

Гезип йөрүшлерине Оразмеңлиниң Сервер билен беллешен улы чынарының янындакы даш гөрүнйәр. Шол гайырлыга гарап, Оразмеңли шейле айдяр:

„Беябаның яйлагына чыканда,
Ол гөрүнен хан Серверин дагыдыр.
Ене гөрсем хан Серверин дагыны.
Аклымы тең эден гамы — дагыдыр“.

(Зылыха Бакы гызы, 12-нжи август, 1958-нжи йыл.)

ДУРДЫ ШАХЫР

Түркмениң ата уругындан Дурды шахыр диен ада
Дөвлетмәммедиң деӊ-душрагы болуп, Этрек себитле
ринде яшапдыр.

Магтымгулың яш вагтлары Дурды шахырың он
гөвни етмез экени. Кә вагтлар икиси жеделлеше
экени.

Илкинжи гезек булар гошгы айдышанларында, Ма
тымгулы, бир харпың үстүнде ялңышяр. Бу ягдай
гөрен Азады:

— Хачан онуң билен айдышжак вагтың мениң би
геплешгин — дийип, Магтымгула табшыряр.

Магтымгулы Дурды шахыра икинжи гезек гош
биле совал берйәр, эмма Дурды шахыр оңа жогап та
маны үчин, Магтымгулының өзи жогап берйәр. Шо
дан соң Магтымгулының гүйчлүдигине Дурды шах
боюн боляр...

МАГТЫМГУЛЫ ВЕ НУРЫ КАЗЫМ

Бухараның Гөгелташ ве бейлеки медреселеринде
ерс бермек үчин чагырлан Сирия түркменлеринден
Нуры Казым ибн Бахр диен алым биле Магтымгулы
ишып, онуң биле достлашяр.

Гүнлерде бир гүн Бухара медреселеринде окаян
алыпларың арасында дөрән ахлакы бозуклыгы халаман,
Нуры Казым илки Исфихана гайдяр, соң Багдада гидйәр.

Бирнәче вагт геченден соң, Магтымгулы хем Бухара
едресесини ташлап, әхли түркмен илатының үстүни
ырып, өз юрдуна гелйәр. Соңра достуны ызарлап,
Эйрана гидйәр. Ол Эйранда күртлере мыхман боляр,
лар өз араларында галмагы Магтымгулыдан хайыш
дйәрлер, эмма ол өзүниң ёлагчыдыгыны аңладып, олар
иле хошлашяр.

Магтымгулы илки гадымы Исфихан шәхери билен
нишып, соң Багдада Нуры Казымың янына барып,
ндан көп затлары өвренйәр.

Булар Недир шаның өңки соран ерлериндәки геч-
ен сыясы өзгеришлери бирин-бирин гөзден гечирип,
үркмен халкының эркинлиги хакында маслахатлашып,
киси Овганыстаның Кәбил шәхрине гелйәрлер. Бу
рде бирнәче вагт боланларындан соң, икиси Хинди-
тана уграярлар. Олар барып, Хиндистаның көп ерлери
иле таныширлар, легендар Бабыл гуюсы хакында
рашярлар. Пенжаб себитлерини гезйәрлер.

Достлар Хиндистанда бир йыл үч ай боланларында соң, ене Кәбил шәхриниң үсти биле гечип, Өзбегиста ның, Андижан, Маргелан шәхерлерине гелйәрлер.

Көп юртлары гезенлеринден соң булар ахырда Хо резме барярлар. Бу ерде Хыва ханы — Илбарс ханы зулмы астында илат гаты хорланян экени.

Шол ердәки түркменлер, Магтымгулыдыр Нуры Ка зымың өз юртларына гелмеклерине гаты бегенйәрлер Шулар ялы абрайлы алымларың түркмен илатыны Хыва ханларының, Бухара эмирлериниң, Эйран шаларының зу лумларындан гутармак угрунда алада эдйәндиклер үчин, деррев аяга галмак, Илбарс ханың гаршысын баш гөтермек ислейәрлер. Хатда Гелди хан диен ада мың ёлбашчылыгы билен баш гөтерен түркменлер а вагтлык өзбашдаклык газанярлар. Гелди ханы бол өзлерине сердар сайлаярлар.

Бу ягдайдан соң, Нуры Казым биле Магтымгул маслахат эдип, заманасының мешхур медреселеринде болан „Ширгазы“ медресесинде галярлар. Магтымгул „Ширгазы“ медресесине гиренде отуз бәш яшын экен.

„Ширгазы“ медресесинде өң дине ёкары гатлак ве киллериниң перзентлери окадыляр экен. Булар бу ер галанларындан соң, ол медресә Аркач себитлеринде хем окамага гелйәнлериң саны көпелйәр. Шол геле лерден Бәхерденин Бөрме обасындан болан Назарал диен адам хем окува гирйәр. Нуры Казым, Магтымг лы, Назаралы үчүси бир хүжреде яшап башлаярла Назаралының илки совады азрак боланы үчин, Магты гулы оңа көмек берер экен.

Бу медресәниң дерс берйән уссадына Хазрети Пә ван диер экенлер.

Магтымгулы Нуры Казымың көмеги биле гаты ө йәр, бейлеки талыплардан сайланяр.

Арадан ики йыл гечен соң, Магтымгулы ах талыпларың дамласы (халыпасы) боляр. Окадян ах бир яна гиденде талыплары окатмагы Магтымгула т шыряр. Магтымгулы талыплара дине бир дерс берм оларың жалайлык эдйәнлерине-де чәре гөрйәр. ягдайдан соң, ахун яшалян хүжрелере айланяр. На ралы эрбетчилик эдилйән хүжрәни гөркезйәр. Шон соң жалатайлык эдйән талыплары медреседен коварл Магтымгулы медреседе хем Нуры Казымда окам

билен бирликде, өз дөредижилигини алып баряр. Онуң түркменден, өзбекден, газакдан, гарагалпакдан ве башга миллетлерден көп санда достлары ве ашналары болупдыр. Шонуң үчин Магтымгулының болян хүжресиниң мыхмансыз болян вагты болмандыр. Соң ол еке өзи айры бир хүжрә гечйәр. Онуң болян хүжреси хакыкы дөредижилик өйүне өврүлйәр, хатда Магтымгулының дөредижилик уссатлыгына дерс берйән ахунлар хем питива берйәрлер.

Гүнлериң биринде шахырың халыпасы хазрети Пәлван онуң „Желил“ диен гошгусыны эшидип: „Магтымгулының айдан затлары хемме адамлара башардардан ачык, муңа бу ылмы-чәбиклиги[1]) аллатагаланың дергахындан берлипдир. Ол муңа берлен улы үлүш. Бу адам хакыкы хакдан ичен“— диен ялы бахалар берйәр.

Магтымгулының дабарасы даг ашяр, онуң ады әхли ерлере яйраяр. Онуң өйүниң мыхмансыз вагты болмайшы ялы, онуң өзүни-де көп ерлере мыхманчылыга чагырярлар. Әхли Кесе Аркач тарапларындан хем илат зат йыгнап, харчлык дийип, Магтымгула иберер экенлер, Магтымгулы хем өз нобатында ол затлары, харчлыгы аз талыплара берер экен.

---

[1]) Чәбиклик — йындамлык, йитилик, өтгүрлик.

(863-нжи букжа).

ГАЙГЫЛЫ ХАБАР

Магтымгулы хывадакы, „Ширгазы“ медресесинде үч йыл окап, дөрдүнжи йыла аяк басанда, тәтил вагты[1] Этрек тарапындан Магтымгулының оглунуң нәсаглыгы хакындакы хабар гелйәр. Магтымгулы Этреге гайтмалы боляр. Магтымгулының гайтжак хабары онуң дост-яр ларыны, биле окан талыпларыны, оны танаян дайхан лары өрән гынандыряр.

Гайгылы гүнде еке гойбермезлик үчин, онуң жан гөер достлары болан Нуры Казымдыр Назаралы Маг тымгулы биле гошулып, гайдярлар.

Булар Вас, Узбой, Дөвдегала, Гызылгала, Топятаны үсти биле гечип, гүнбатаркы ёлдан, Балкан даглары ның гапдалындан, Күрен дагының яны биле Этрек та рапа гечйәрлер. Булар гадымы шәхер Машады-Миссе риана етенлеринде Нуры Казым нәсаглаяр. Булар шо ерде дүшлемели боляр лар. Нурының дурмушы агыр лашяр, ахырда хем арадан чыкяр.

Магтымгулы өзүниң иң якын досты Нуры Казы ибн Бахры шол ерде жайлап:

— Мениң хем габрым достумың янында гоюлсын - дийип, весъет эдйәр-де, шол ерде ядыгәрлик үчин сы галдыряр.

Соң Магтымгулы Назаралы биле Этреге гелйә Гөрселер, шахырың сөйгүли оглы еди яшлы нересе

[1] Тәтил — ругсат, дынчалыш, аракесме.

Моллабәбек өлүм халында ятыр. Шахыр перзендиниң элжагазындан тутуп, онуң биле хошлашян ялы:

Гапымың мивели багы,
Үзүлди йүрегмиң ягы,
Хем аркамың гара дагы,
Разы болгун, Моллабәбек.

Янымда дең-душуң ойнар,
Гапымда газаның гайнар,
Ичим янып, гөзүм ойнар,
Депәңде кәкилиң балам...

— диен сөзлер биле гөз яшыны дөкйәр.

Оглан гутарандан соң, Назаралы шол ерде бир нәче вагт галып, Магтымгулының агыр дердини пайлашяр хем оңа гөвүнлик берйәр. Соң өз обасы Бөрмә гайдяр.

Магтымгулының Ыбрайым диен оглы хем яшлыкда — он ики яшында өлйәр. Чагасы үчин Магтымгулы көп гам иш эдйәр. Шонда пата баранлара „Болармы?“ диен гошгусыны айдып беренмиш. Чагаларының өлүми шахыра улы ургы боляр.

Магтымгулы гол бермек үчин Ныязгулы халыпаның-а гидйәр. Гөрсе, ол өңки Ныязгулы дәл, „пир“ сопуларыны ишледип, небсиниң ызындахалтылдап йөр. Магтымгулы оңа гошгы язып галдыряр-да, ол ерден гайдяр.

(853-нжи букжа)

ЗАМАН ГАССАП

Гаррыгаланың Гызыл (дүйп) обасында Заман иша
диен бири яшаяр экен. Гүнлерде бир гүн мал алмаг
гелен ики адам онуң өйүнде мыхман болупдыр. Б
мыхманларың янында бир хоржун теңңелери бармыш
дык.

Заман ишан бу адамларың теңңелерине гөз гызды
рып, ики саны харамыны тапып:— Мен шу мыхманлар
ёла салып, сизе хабар берейин, сиз хем олар пыла
ере баранларында, гапдалларындан чыкып өлдүриң-д
янларындакы пулларыны алып, мениң яныма гетири
үчимиз дең пайлашарыс — дийййәр.

Ол ики адам Заман ишаның диенини эдип, мал ал
жы мыхманлары өлдүрип, ики хоржун пулларыны хе
алып, гетирип, Заман ишаның өңүнде гойярлар.

Соң Заман ишан өз эден ишиниң билнип, билинмә
дигини дерңемек үчин адамларың көп үйшйән ерле
болан Магтымгулының янына гидипдир.

Барса Соңудагының илерсинде төвереги ай бер
отуран мәрекели Магтымгулы отуранмышдык. Ишан-
чөк дүшүп, Магтымгулы биле гөрүшйәр.

Магтымгулы ишаның йүзүне йити-йити середип:

— Сизе ким диерлер, нирeден гелерсиңиз? — дий
сораяр. Ишан:

— Бизе Заман ишан диерлер, Гызыл обасындан
ларыс — дийййәр. Онда Магтымгулы:

— Сизе Заман ишан диймезлер, сизе Заман гас
диерлер.

Бу сөзе отуран мәреке хайран боляр, ишан масг
болуп, мәрекеден туруп гидйәр.

(Менли Шыхымгулы гызы, 55 яш., Гарры
районының Чендир җүлгеси, Яртыгала оба
1941 йыл.).

ТЕРСАКАН

„Язан китапларым сыла алдырып,
Гөзлерим ызында гирян эйледи“

Соңудагының үстүне Бүжнүрт, Астрабат ханлары хүҗүм эденлеринде, Магтымгулы бу ерде отурян гөк-лең илатының дагың еңсесиндәки Гызылбайыр диен ере бармагыны маслахат берйәр. Душман атлыларының гечҗек гечелгелеринде мергенлери ятыряр.

Бу вагтлар новруз гүнлериди, хәли-шинди чабга ягып, сыл гелйәрди, чайлар долуп акярды.

Соңудагың гайрасындакы Терсаканың олумындан гечҗек боланларында, Магтымгулының гөчүни сыл ал-ып Магтымгулының еди саны язан китабы сува акяр. Адамлара акан китапларың диңе екеҗесини алып галмак башардяр.

(851-нҗи букҗа).

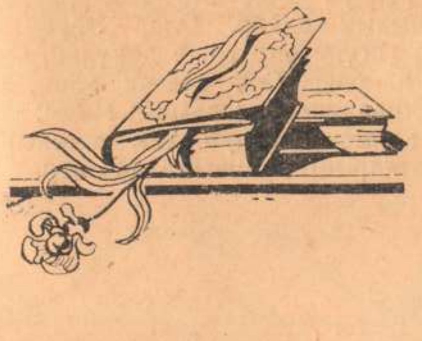

БОСА-БОСЛУК

Бүжнүрт, Астрабат ханларының талаңчылыгындан гачып гиден босгунлар дүе-тегели боланлары үчин ханың атлылары оларың ызындан етип, огул-олжа, гы есир эдип, алып гайдярлар.

Шонда гөклеңлериң айдервүш тиресинден болан бир дул аялың хем екеже оглы есир дүшйәр. Ол аял Буз лыполат биле Магтымгула ялбаряр:

— Эгер оглума аграмна-аграм пул дийселер хем алың! — дийййәр.

Магтымгулы эдермен йигитлере йүз тутуп:

— Бу гүн есириңизи аграмына алсаңыз, эртир нәм чекип аларсыңыз? Башга бириңиз есир дүшсе, онда хем яман болар. Миннети гылыжың балжагындан че керлер! — дийййәр.

Йигитлер хыжув биле ата чыкярлар. Магтымгул олара ёлбашчылык эдйәр. Олар Эйран ханларыны нөкерлеринниң үстүне бир гиже дөкүлип, дегерли адам ларыны есир аляр лар. Соң алшык эдип, яңкы аял оглуны хем бошадярлар. Огланың энеси:

— Хемме ил мениң оглум хем доганым экени... — дийип, бар затларыны жемагата пайлаяр.

(851-нжи букжа

ПАРАСАТЛЫ ЖОГАБЫҢ НЕТИЖЕСИ

Бир сапар әхли гөклең илатының үстүне ягы дөкүлйәр. Обаның көп адамлары биле барабар, Магтымгулы, онуң энеси, дайысы хем гиевлери есир дүшүпдирлер. Бир гүн хан есирлериң арасына айланяр, ол Магтымгулының энесине йүзленип:

— Сениң менден нәме дилегиң бар? — дийип соранда, ол Магтымгулы өз дилеварлыгы биле хем бошап билерчен нетижә гелип:

— Хан ага,

Огул болса билдедир,
Гиев болса ёлдадыр,

Доган вели тапылмаз, доганымы азат этсең — диенде, хан бу аялың парасатлы сөзлерине хайран галып, буларың хеммесини хем бошадыпдыр.

(Меңли Шыхымгулы гызы. 55 яш, Чендир җүлгеси, Яртыгала обасы, 18-нжи декабрь, 1940 й.).

ӨЛҮМ ЯССЫГЫНДА

Магтымгулы нәсаглап, өлүм яссыгында ятырка, тө
верегинде үйшүп отуран адамлара гарап:

— Мени бир усуллык билен дашарык чыкарсаңыз—
дийййәр. Шахырың достлары, хоссарлары онуң голту
гына гирип, эмай биле дашаркы ишиге чыкарярла
Шонда Магтымгулы даш ишикде, өе аркасыны бери
отуряр, онуң отуран еринден сери думанлап дуран г
жаман даглар, улгам-улгам жүлгелер, бейикли-песл
байырлар, гечитлер ве уммасыз гиден текизликлер г
рүнйәр. Шахыр бир мейдан гарап дуран соң:

„Сейил эделиң бу жахана,—
Жаханда нәлер гөрүнер;
Исгендер Жемшид салдырмыш
Бейик биналар гөрүнер —“

— дийип башланян „Гөрүнер“ гошгусыны айданмыш
Соңра Магтымгулы:

— Мени инди өе салың — дийип айдяр.

Магтымгулыны өе салып, дең-душлары оны ерин
рахат ятырярлар. Шондан соң шахыр тиз жан бере
миш.

(Сәхетгулы Таңрыгулы оглы, 80 яш, соватсы
Ашгабат район, Гөкже обасы, 12-нжи январь,
1941 йыл.).

МЫНАСЫП ШӘГИРТЛЕР

Хывадакы „Ширгазы“ медресесинде окаян талыплар үчин салнан даражык хүжрелериң биринде Гүндогарың парасатлы алым шахырларындан бири—халкың вепалы оглы Магтымгулы яшапдыр. XIX асыр түркмен шахырлары Сейдидир Зелили хем шол медреседе окапдырлар. Эмма буларың эллери юка боланы үчин, хер айсы бир хүжрәни кирейине алып билмән, икиси бир хүжреде яшамалы болупдырлар.

Халк роваятларына гөрә бу ерде элмыдама бир хүжре бош дуряр. Шол хүжреде бир вагтлар Магтымгулы шахыр яшап гечипдир. Медресәниң дәбине гөрә бу ерде окап гиден иң гүйчли талыбың яшан хүжреси, хер тарапдан гүйчли болан бәсдеш шахыр тапылянча бош дурмалы экен. Шонуң үчин бу ерде окан талыплардан Магтымгулының хүжресинде яшамага милт эдип билен болмандыр. Диңе Сейди биле Зелили кәярымлар барып, шол хүжреде гижесине ятар экенлер. Себәби булар Магтымгулыны өзлериниңки, өз халыпалары хасап эдипдирлер.

Бир сапар ики шахыр шол хүжреден чыкып гелйәркелер, гапдалларындан бир молла чыкып:

— Магтымгулы сизиң нәмәңиз болар? — дийип сорапдыр. Булар:

— Магтымгулы бизиң уссадымыз болар — дийип, жогап берйәрлер.

Онда Молла:

— Бейле болса Магтымгулыдан бир шыгыр окап бериң—диййәр. Шонда шахырларың бири Магтымгулының:

Моллалар ахырет сөзүн сөйләрлер:
„Мүңкүр болма, болжак ишлердир булар“.
Ким билер ки ахыретде нейләрлер, —
Ийип, ичип, мүнүп, гучуп өт ягшы.

—диен бендини окаяр. Бу сетирлер молла ярамаң, хүңүр дәп, буларың янындан гидиберйәр.

(863 нжи букжа)

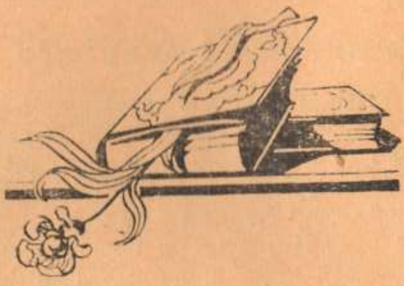

ГАРАЧОМАК

Магтымгулы яшлыгында бир гызы сөйүпдир, эмма ...ра башга бир адам дүшйәр. Ол адамың адына Шыхым ...нер экенлер. Шыхым ол гызы алыпдыр, эмма ондан ...ич перзент өнмәндир.

Магтымгулы Шыхыма багышлап, „Яры ярдан айра-...ың" адында, 7—8 бентден ыбарат теели гошгы дүзен-...ниш.

(Сапаров, Гаррыгала район магарыф бөлүминиң мүдири, 25-нжи июнь, 1957 й.).

ХОРМАТЛЫ МЫХМАН

Бендесен обалы Амандурды жүйк диен шых „Ма тымгулыны гөрени гөрдүм“ — дийип айдарды. Ама дурды гызыленек жахыл вагтында ол адам тогсанд ашан экен. Ол Амандурды жүйге шейле гүррүң бер дир:

„Бахар айлары Өвезберди шых язлага дийип, Хас дагы тарапа гөчмекчи болды. Мен онуң гөчүни гөч ришдим. Барып Мезитли диен чешмәниң голайын юрт тутдук. Өвезберди шых, шол вагтлар, тапдан д шен гарры боланы үчин,— Өлмәнкәм достумың ог Магтымжаны гөрейин — дийип, Гаррыгала саргыт эт Мунуң саргыды биле бир адам гелди. Өвезберди ш оны хормат биле гаршы алды, жанлы өлдүрип, сөв этди. Соң мен шол геленин Магтымгулы шахырдыгы билип галдым. Ол адам ортадан узын, сиңирлек, го гөз, пакга гулагы отагалы, яйылып ятан түңңүрәк м лайлы, юка додак, как чекге[1]), ат йүзли, оңурга бур селчең сакалы дөшүни басып дуран адам экен.

Ол бу ерде ики-үч гүн галды, Хасар дагының догарсындакы Серке диен ере чыкып, ав хем авла

Соң Өвезберди шых икимиз чылгым эңңитден аш чак, Магтымгулыны ёла салып ургатдык. Ууградып (

[1]) Как чекге — аргас, агач эт.

аркак, Өвезберди шых онуң билен гүррүңлешип, атың гапдалы билен йөрәп барярды, мен уяны элиме алып, атың өңүнден йөрәп барярдым, шонда Магтымгулы кә о яна, кә бу яна сер салып, Хасар дагы билен хошлашып, шу гошгыны айтды:

Хасар дагы бейик болар,
Үсти долы кейик болар,—
Мергенлере сейик болар,
Барсаң Хасар дагындадыр.

Кух эрер ериң солтаны,
Гөвсүнде гурмуш дүканы,
Үч йүз алтмыш пир меканы,
Гөрсең Хасар дагындадыр.

Месген тутар чарвадарлар,
Ялчысында ятар марлар,
Дересинде битер барлар[1]).
Тирсең Хасар дагындадыр“.

(Баба Нежебалы оглы, 58 яш, Гызыларбат, Сталин адындакы колхоз, геркез. 1957 й.).

[1]) Бар — миве, хасыл.

„ХУНӘРЛЕР КИТАБЫ“

Магтымгулының бир гатыр йүки китабы бар экен. Бир гүн гызылбашлар оба бивагт дөкүлип, өйлери та лап, адамлары есир эдипдирлер. Шонда Магтымгулы ның китаплары-да гидипдир.

Шоларың арасында Магтымгулының „Тоты гуш ди ли“ диен дессаны хем гызылбашлара олжа болупды Адамлар ол китаба „Хүнәрлер китабы“ диер экенле Магтымгулы айратын хем шу китаба гынаныпдыр. С „Шол китап галан болса, ил-гүне пейда боларды, м оны ниче йыллар иш эдинип языпдым“ дийипдир. Ма тымгулы „Рейган эйледи“ диен гошгусыны шондан с язанмыш:

Гайгы-гамда эзиз өмрүм солдурып,
Шум пелек азабым рейган эйледи;
Язан китапларым сыла алдырып,
Гөзлерим ызында гирян эйледи.

Гапыллыкда душман алды дашымыз,
Даргатды хер яна деңи-душумыз,
Бәш йылда бир китап эден ишимиз,
Гызылбашлар алып вейран эйледи.[1])

(Мухамметберди Нежебалы оглы, 50 я
Гызыларбат шәхери, 9-нжы январь көче
23-нжи жай, геркез, 16 март, 1959 й.).

---

[1]) Бу гошгы 5 бентден ыбаратдыр.

ХЕЗИЛ ЭТМЕДИМ ДҮНЙӘ СЕНДЕН

Довлетмәммет Азадының маслахаты биле 25 яшлы Магтымгула 33 яшлы Акгыз адында болан бир дул ылы илтәпдирлер. Шонда Магтымгулы:

„Йигрим бәш яш өтди менден,
Хезил этмедим, дүнъе сенден,
Ширин сөзли, леби хандан
Бир гойна салан нсләрин.

диен гошгусыны айданмыш.

(Мухамметберди Нежебалы оглы,
50 яш, геркез, 16.3.59 й.).

ХЫВА КӨЧЕСИНДЕ

Магтымгулы Хывадакы „Ширгазы“ медресесин окап йөркә, шәхер көчелериниң биринден бир яна ба ян экен. Шонда ханың ясавулларының бир топар еси гамчылап, сүрүп барянларыны гөрйәр. Магтымгу олара гарап, бармагыны дишләп дуряр, есирлере рех инйәр, эмма нәме этжегини билмейәр-де:

> Гыймазлыкдан бир сөз диййдим баякда,
> Гарав бардыр ерсиз урлан таякда,
> Залымлар хар болар, галар аякда,
> Гарып, сен йыглама, шир дек болар сен!

— диен гошгусыны дүзенмиш.

(А. Нурсәхедов, Дашховуз, Көнеүр районы, мугаллым).

ОГУРЛАНАН ЧАГА

Магтымгулы өз обаларындан бир йигит биле даг ичине тарап ава чыкыпдыр. Олар гүнүң гырасы чыкыберенде бир чешмәниң башында дүшйәрлер. Шол вагт оларың янына бир атлы гелйәр. Олар атлы биле салам-хелик эдишип дуран вагтлары, Магтымгулының гулагына бир чага сеси эшидилйәр. Атлы сув-сөл алып гидиберенде, чаганың сеси хас-да батлы чыкып башлаяр. Магтымгулы яңкы адамың болуп баршыны халамаян:

— Гарындаш, бир азажык аяк чекиң, угруңыз нирә?—диййип сорапдыр. Атлы өзүни билдирмежек болуп, ерин угрум диййип Магтымгулының өз обасыны салгы берипдир. Магтымгулы өз гелен угруны салгы бермедин геңиргәп дуран вагты, атлы йүзин салайыпдыр.

Магтымгулы янындакы йигит биле атлының ызындан ковуп, ахыры етипдирлер. Олар ики болуп оны өз обаларына алып гелипдирлер. Магтымгулы яңкы адамыны иңдин барян чагасы биле бир-ики гүн өйүнде сакландан соң, этек галаларында бир дайханың чагасының огурланандыгыны эшидйәр.

Магтымгулы:

„Болсаң, огурланан чага сен боларсың“ диййип, өйүндәки чаганы шол адама гөркезипдир. Догрудан хем о шол адамың огурланан чагасы экен. Чаганың какасы сегенжинден нәхили хормат этжегини билмән, ахыры өзүниң говы гөрйән атыны Магтымгула сылаг берипдир.

(Сапаргулы Ковус оглы, Ашгабат район, Бүзмейин оба, Сталин адындакы колхозын члени).

ШАХЫРЛАР МЕЖЛИСИ

Бир вагтлар Шабенде, Кемине, Мырат Талыбы, Мол-ланепес ве башга бир топар шахырларың межлис-и болупдыр. Шол шахырларың бири:

— Магтымгулы гөклең әхли зат хакында гошг-ы языпдыр. Ол өзгелере язмага зат гоймандыр. Биз н-әмеден язаркак?—диен меселәни орта атяр. Шонда К-емине шахыр шейле жогап берйәр:

— Магтымгулы язмага бизе зат гойдумы нәме? О-л сөз мейданының орагыны оруп гидипдир, бизе ди-ңе онуң хошасыны чөплемек галды—дийййәр.

(Ахмет Ахундов—Гүргенли, Магтымгулы, Сайлан-ан гошгулар, Ашгабат, 1940 й. 17 сах.).

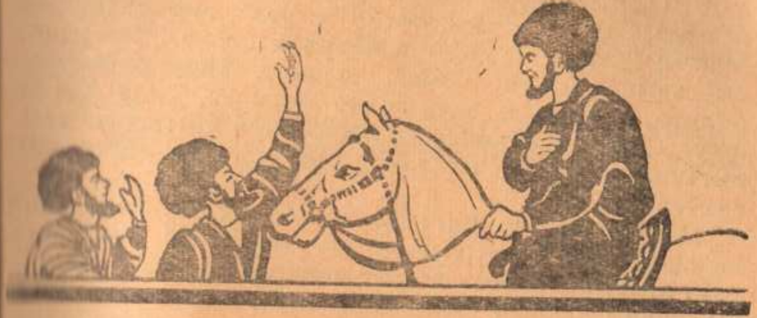

ЫЛЫМ ЁЛУНДА

Халач районында яшаян әрсары түркменлериниң арасында шейле ровaят бар:

... Магтымгулы өз обаларында оканда, оны окадан молланың мундан бейләк Магтымгула сапак бермәге гүйҗи етмәндир. Шонуң үчин хем молласы:

— Мен инди саңа сапак берип билжек дәл, өзүңе башга бир гүйчлүрәк халыпа гөзле!—дийип, оңа несихат эдипдир.

Соңра Магтымгулы сорап-идәп, Халач районының Чашлаяк обасында болан Идрис бабаның адыны эшидип, шол тая чөл сөкүп баряр. Ёлда оңа душ гелйән әхли түркмен чарвалары Магтымгулыны оңат гаршыляярлар. Онуң үчин йөрите сөвүш эдйәрлер. Магтымгулы хем өз гошгуларыны олара окап берйәр. Чарвалар онуң манылы гошгуларына хайран галярлар.

Онуң хер бир мыхман болуп, дүшүп гечен обасының адамлары шахыры индики баржак обасына йөрите атлы-яраглы диградып гайдар экенлер.

Әхли түркменлериң күрен-күрен обаларыны сөкүп, Магтымгулы ахырда Лебап себитлерине инйәр. Ол сорап-идәп, инрик гаралып угранда Идрис бабаның ховлусының гапысына баряр. Ховлының гапысындакы сопулар Магтымгулы билен геплешип гөрйәрлер. Онуң ылмына-билмине, дүнйәден геп уршуна хайран галяр-

лар. Олар өз янларындан „Булар ялы адам бизи
арамызда болса, бизе сан-сала етмез" диен пикир бил
Магтымгулыны медресә гойбермәндирлер. Магтымгу
лы лапыкеч болуп, ызына доланяр. Нирә баржагын
билмән, оба арасы биле гидип барярка, ёлда оңа би
яшулы дайхан саташяр. Дайхан онуң үйтгешик адам
дыгыны гөрүп, илки саламлашяр, соң оны өйүне алы
гидйәр.

Дайхан өйүнде Магтымгула тапдык хеззетини эдип
ондан-мундан гүррүңлешип отурярлар. Өй эеси Ма
тымгулының медресә гойберилмәнлигине хайран галяр
Бу ишиң себәбини билмекден өтри, эртирден соң о
адам Идрис бабаның янына уграмакчы боляр. Магтым
гулы оңа:

— Бир аз аяк чекиң! — дийййәр.

Арадан бир азажык вагт геченден соң, Магтымгулы

— Шужагаз кагызы йүзүң угруна шол ердәки со
пулара говшур! — дийип, ол адама бир хат язылан ка
гызы берйәр.

Соң эшитселер, шол кагыздакы:

„Алтмыш яшан, етмиш йылкы сопулар,
Аз галандыр ай-гүнүңиз батмага;
Чөл ерлерде тазы гөрмән тилкилер
Хыял эдер ятан шири атмага"

— дийип башланян Магтымгулының „Сопулар" гошгу
экен.

Шол гошгыны окан сопулар „Сенден болды-да, се
ден болды!"—дийишип, бири-бирлери биле ала-да
турузыпдырлар.

Дайхан Идрис баба билен геплешйәр. Ол болса
мыхманыңа айт, гелсин-де окаберсин — дийййәр.

Магтымгулы ол гиже дайханыңкыда мыхман болу
эртеси Идрис бабаныңка окамага баряр. Магтымгу
шол ерде окап йөркә, төверегиндәки дайханлар о
мыхманчылыга чагырар экенлер. Магтымгулы олара
язан гошгуларыны окап берер экен.

Эмма тиз вагтда Магтымгулы шол ерде дерс б
йән моллаларың бири болан Ныязгулы халыпа би
терслешйәр. Себәби Ныязгулы халыпа Магтымгулын
йити зехинине, хакыкатчылыгына, илат арасында
райының артмагына гөриплик эдип башлапдыр.

Магтымгулы ол ерден гитжек боланда, „Билмезмиң" диен гошгусыны язяр. Соңра Магтымгулы башга медресә гидйәр. Эмма әрсарылар оны хич махал ятларындан чыкармаярлар.

(Бегхан Ягмыров, Халач районының Пелверт обасы, кәри мугаллым, 34 яшда, 19-нжы июль, 1959-нжы йыл.).

МАГТЫМГУЛЫ ХЕМ ГЕЛИН

Гүнлериң бир гүнүнде гелин-гызлар үйшүшип, Магтымгулының адамкәрчилигини, ахлагыны тарып эдйәрлер. Оларың арасында бир хаясызрак гелин бу сөзлере питва этмән:

— Асыл Магтымгулы шахыр мени гөренден сайраберсе нәдерсиң!—диен.

— Сайрамасына-ха сайрар-ла, йөне ханжалыгына сайражагы белли дәл! — дийип отуранлардан бири суңшурыпдыр.

Өзүне гөвни етйән гелин зүлпүни сыпап:

— Гөрели бакалы, шол шахыр акылындан азашып, дүнйәни унудаймазмыка — дийип, өйүне гелипдир-де, гейне биленини гейнип, дакына биленини дакынып, безенип-бесленип, Магтымгулының янына гелипдир.

Гүн өйләне аган вагтлары, шахыр өйүң төрүнде кичижик демир сандыгың үстүнде кагызыны гоюпдыр-да чөкүне дүшүп, гошгы язып отыр экен. Бирден бир гара гүнүң өңүни кесип гечипдир. Магтымгулы башыны чаларак гөтерип, гөзүниң гытагыны гапа тарап айлапдыр. Гөрсе, бир нәзенин гелин мүң нәз-керешме билен апбасылы көйнегини ялпылдадып, ичерик гирипдир.

Гелниң безенишинден хем бойнуны бир гапдала гышардып, гөз гүлдүрип, гаш какышындан маны аңлан Магтымгулы йүзүни ашак салыпдыр. Гелин онуң өңүнден шаңңырдап, эйләк-бейләк гечсе-де, эпин араларына бәгүл салнып, телим айлап демир сандыкда ятан кетениң бейхуш эдижи ысы бурнуна урса-да, шахыр она интипис этмәндир.

Магтымгулының хас голайжагындан гечмекчи болан гелниң агыр гыңажының узын сечеклери сыясы кепемедик хаты заялапдыр. Бу хаясыз гелниң гөдек херекетине шахырың аша гахары гелипдир, ол йүзүни галдырман отуршына, „Гечерсиң, гелин“ диен гошгусыны дүзүпдир:

„Ишикден гелип сен, төре гечевер,
Ажыксаң, ак өлүм, чалын ичевер,
Учгун сычрамасын, отдан гачавер.
Көйнегиң көвелдип гечер сен, гелин!

Бир ужыпсыз дава үстүнде болсун,
Гөренлериң гөзи кастында болсун,
Йөрәнде гөзлериң астында болсун,
Ислесең давадан гачар сен, гелин!

Магтымгулы бу сөзлери диймесин,
Адамың өйкеләп наның иймесин,
Этегне элмыдам оглан сиймесин,
Рениң саргарып өчер сен, гелин!

Йүзи чапады ялы гызаран гелин додагыны дишләп, гөзүне яш айлапдыр-да, хамсыгып, чалт чыкып гидипдир.

Шондан соң Магтымгулы шахырың дурнуклылыгыны сынан адам тапылмандыр.

(Аннагөзел Хуммет аялы, 38 яш, Мары раййон, Пешаналы оба, Ленин адындакы колхозың члени, 1958 й.).

СЕГСЕН ЙЫЛ ӨҢ

Венгер алымы А. Вамбери 1863-нжи йылда Орта Азия сыяхат эдипдир. Ол өзүниң 1865-нжи йылда С.—Петербургда чап эдилен „Орта Азия сыяхат“ атлы мешхур китабында (159-нжы сахыпасында) Магтымгулы хакында шейле маглумат берйәр:

„Гызыл Ахунын айтмагына гөрә, Магтымгулы мундан 80 йыл өң дүнйәден өтүпдир“.

(Түркмен эдебиятынын тарыхчысы, мерхум Ахмет Ахундов—Гүргенлиниң элязмаларындан).

„ГАРРЫ МОЛЛА“ ГОНАМЧЫЛЫГЫ

Эсенгулы обалы Байры Кары (ол 1935-нжи йылда 70 яшларында экен) диен адам шейле айдяр:

„1913-нжи йылда хажа гитмек үчин Гөклеңден Эсенгула гелен Гызылбаба атлы бир гөклеңиң диймегине гөрә, Магтымгулының човлугы Аннагурбан шу 1913-нжи йылда Магтымгулының губурының үстүнде садака берди. Шол садака берилен вагтда (1913-нжи йыл) Магтымгулының өлүмине 100 йыл долды“ дийип айдыпдыр.

Ене Байры Кары:

„Магтымгулының ве онуң атасы Дөвлетмәммет Азадының губурлары бир-бирлерине янашык (Магтымгулы гүндогар, атасы гүнбатар тарапында) болуп, Этрек чайы биле Соңудагы арасында, „Гарры молла“ диен гонамчылыкдадыр“ дийип айдяр.

Оларың губурларыны шу Байры Кары диен адамың өзи хем өз гөзи билен гөренмиш.

(Ахмет Ахундов—Гүргенлиниң элязмаларындан)

УНУДЫЛМАЖАК ТӘСИР

„Түркмен халкы үчин барып ятан леззет багшының гелмегидир ве онуң тамдыра чалып, Героглының я эл етмез шаха хасапланян Магтымгулының айдымыны айтмагыдыр. Магтымгула өвлүйә ялы гараярлар. Магтымгулының айдымларыны эшиден чагларымдакы гечен минутлар менде иң ёкары дережеде гызыклы хем хич унудылмажак тәсир галдырды“.

(А. Вамбери, „Орта Азия сыяхат“, Москва, 1874, 279, 280 сах.).

МАЗМУНЫ

	Сах.
Гөрме-гөрүш	9
Хыва ёлунда	10
Оңмадык душушык	11
Гаршылыклы йигренч	13
Сырлы торба	14
Аслымдан дәнмен	17
Шахырлар неберееси	18
„Сейил эделиң бу жахана“	19
Илкинжи мугаллым	20
Парасатлы ынсан	21
Магтымгулының яшлыгы	22
Гөзел тебигат ашыгы	24
„Сиз эле бакярсыңыз“	25
Оразменли шахыр	26
Дурды шахыр	28
Магтымгулы ве Нуры казым	29
Гайгылы хабар	32
Заман гассап	34
Терсакан	35
Боса-бослук	36
Парасатлы жогабың нетижеси	37
Өлүм яссыгында	38
Мынасып шәгиртлер	39
Гарачомак	41
Хорматлы мыхман	42
„Хүнәрлер китабы“	44
Хезил этмедим дүнйә сенден	45
Хыва көчесинде	46

Огурланан чага 47
Шахырлар межлиси 48
Ылым ёлунда 49
Магтымгулы хем гелин 52
Сегсен йыл өң 54
„Гарры молла“ гонамчылыгы 55
Унудылмажак тәсир 56

ТССР довлет китапханасы
ГОСБИБЛИОТЕКА ТССР
инв. №______

НАРОДНЫЕ ЛЕГЕНДЫ
О МАХТУМКУЛИ

На туркменском языке

ТУРКМЕНГОСИЗДАТ

Суратчы *А. М. Салин.*
Сурат редакторы *М. П. Федура*
Техредактор *В. Н. Абрамов*
Корректор *Б. Кулыев.*

Йыгнамага берилди 17/IX—59 й
Чап этмәге ругсат эдилди 22/X—59-й
Форматы $84 \times 108^{1}/_{32}$. Физ. чап листи 1,875.
Чап листи 3,07. Учёт нешир листи 1,96 ТДН № 4606.
Тиражы 7000. Заказ № 933. И—05967
Кагыз сахаплысының бахасы 60 к.,
картон сахаплысыныңкы—1 м. 60 к.
Түркмендөвлетнешир, Ашгабат, Гоголь көч., 17-а.
Полиграфкомбинат. Ашгабат, Совет көч., 46.